

МЕТОДЫКА ВЫКЛАДАННЯ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ ІНШАЗЕМЦАМ ЯК ВУЧЭБНАЯ, НАВУКОВАЯ І ПРАКТЫЧНАЯ ДЫСЦЫПЛІНА

Методыка – галіна педагагічнай навукі, якая даследуе заканамернасці навучання пэўнаму вучэбнаму прадмету. У сучаснай тэорыі і практыцы навучання мове тэрмін “методыка” выкарыстоўваецца ў трох значэннях: методыка як вучэбная, навуковая і практычная дысцыпліна.

Методыка як вучэбная дысцыпліна забяспечвае тэарэтычную і практычную падрыхтоўку выкладчыкаў мовы. Яна рэалізуецца ў форме лекцый і практычных заняткаў, аб’ём і змест якіх вызначаецца адпаведнымі праграмамі, у працэсе педагагічнай практыкі, пры напісанні і абароне курсавых, выпускных і дыпломных работ.

Курс методыкі складаюць наступныя раздзелы.

1. Лінгвадыдактычныя асновы навучання. У межах гэтага раздзела разглядаюцца: змест методыкі як вучэбнай і навуковай дысцыпліны, яе сувязь з іншымі навукамі, метады даследавання, сістэма навучання, якая ўключае мэты і задачы, прынцыпы, метады, сродкі, арганізацыйныя формы навучання, тлумачэнне базісных катэгорый методыкі і яе тэрмінасістэма.
2. Метадычныя асновы навучання сродкам зносін (фанетычным, лексічным, граматычным, стылістычным, краіназнаўчым).
3. Метадычныя асновы навучання камунікацыйнай дзейнасці (аўдзіраванню, чытанню, пісьму і пісьмоваму маўленню, перакладу).
4. Арганізацыя і забеспячэнне працэсу навучання (планаванне заняткаў, віды заняткаў, кантроль у навучанні мове, формы пазааўдыторнай работы, сучасныя тэхналогіі навучання мове).
5. Змест прафесіяграмы выкладчыка і патрабаванні да прафесіі выкладчыка.
6. Этапы, узроўні і профілі навучання беларускай мове як замежнай.
7. Асноўныя этапы развіцця методыкі выкладання беларускай мовы як замежнай.

У выніку азнаямлення з асноўнымі палажэннямі методыкі як вучэбнай дысцыпліны студэнты атрымліваюць веды аб тым, як вызначаюцца мэты навучання мове (якім павінен быць вынік вучэбнай дзейнасці), як можна акрэсліць змест навучання (*чаму вучыць*), якія прыёмы і метады забяспечваюць авалоданне мовай у вызначаны для гэтага часавы інтэрвал (*як вучыць*), якія сродкі варта выкарыстаць для дасягнення пастаўленых мэтаў і рэалізацыі запланаванага зместу навучання (*пры дапамозе чаго вучыць*).

Такім чынам, курс методыкі забяспечвае фарміраванне ў студэнтаў беларусістаў – будучых выкладчыкаў – *прафесійнай кампетэнцыі* (здольнасці да навучання мове ў выніку азнаямлення з прыёмамі і метадамі яе выкладання) і *камунікацыйнай кампетэнцыі* ў іх будучых навучэнцаў (здольнасці да практычнага прымянення замежнай для іх мовы).

Паколькі аб'ектам методыкі з'яўляецца мова, варта мець уяўленне пра асаблівасці авалодання гэтым прадметам у адрозненне ад іншых дысцыплін вучэбнага плана.

Як вядома, мова – гэта сістэма знакаў (графічных, гукавых), якія існуюць у чалавечым грамадстве і пры дапамозе якіх адбываецца абмен інфармацыяй паміж людзьмі. Паводле вобразнага азначэння В. Гумбальта, мова – гэта душа народа, у ёй зафіксаваны ўвесь яго нацыянальны характар. Быць сродкам выражэння думак і сродкам зносін паміж людзьмі – найбольш істотная функцыя мовы, дзеля якой мова вывучаецца і як родная, і як замежная.

Аднак паміж пазнаннем роднай і замежнай моў існуюць выразныя адрозненні. Роднай мовай чалавек авалодвае не таму, што ўсведамляе імкненне ведаць яе, а таму, што развіццё яго мыслення ў раннім узросце мае стыхійны характар. Родная мова спачатку з'яўляецца сродкам засваення дзецымі грамадскага вопыту, і толькі затым – сродкам выражэння ўласных думак і пачуццяў. Такі шлях засваення роднай мовы вядомы расійскі псіхалаг Л.С. Выгоцкі вызначыў як шлях “знізу – уверх”, г.зн. шлях неўсвядомлены, у адрозненне ад вывучэння мовы ў сярэдніх навучальных установах, калі мова, у дадатак да ўжо засвоенага практычна, вывучаецца і як сістэма і сукупнасць адпаведных правіл. Для такога авалодання мовай характэрны шлях “зверху – уніз”, г.зн. свядомы. Ён з'яўляецца тыповым для вывучэння замежнай мовы, калі навучэнцам паведамляюцца неабходныя для практычнага карыстання мовай веды ў выглядзе правіл і інструкцый і прадугледжваецца выкананне спецыяльных практыкаванняў, якія забяспечваюць замацаванне засвоеных ведаў і ўтварэнне на іх аснове маўленчых навыкаў і ўменняў. Зразумела, што авалоданне замежнай мовай не выключае і магчымасці выкарыстання шляху “знізу – уверх”, які з'яўляецца характэрным для заняткаў з прымяненнем прамых (непасрэдных) метадаў навучання. Аднак варта аддаваць перавагу свядомаму шляху засваення мовы, які прадугледжвае усведамленне навучэнцамі спосабаў *фарміравання* думкі пры дапамозе сродкаў замежнай мовы, паколькі вывучэнне новай мовы звязана з авалоданнем новым моўным кодам – новымі спосабамі *выражэння* думкі на няроднай мове.

Спецыфіка прадмета “замежная мова” заключаецца таксама ў тым, што мэтай навучання выступае не столькі набыццё ведаў аб самім прадмеце (аб мове), колькі фарміраванне навыкаў і ўменняў у розных відах маўленчай дзейнасці. Паводле прыкметы суадносін паміж ведамі / навыкамі / ўменнямі замежная мова займае прамежжавую пазіцыю паміж тэарэтычнымі дысцыплінамі (гуманітарнага, прыродазнаўчага і адукацыйнага цыклаў) і дысцыплінамі практычнымі (музыка, выяўленчае мастацтва, фізічнае выхаванне і спорт). Так, замежная мова, як і іншыя практычныя дысцыпліны, прапануе для засваення выкананне вялікай колькасці практыкаванняў, якія спрыяюць фарміраванню маўленчых навыкаў і ўменняў. У той жа час, як і ў тэарэтычных навуковых дысцыплінах, прадугледжваецца значны аб'ём моўных ведаў у выглядзе правілаў і інструкцый. Аднак, самі гэтыя правілы і інструкцыі павінны мець практычна значны характар і займаць даволі сціплае месца ў агульнай сістэме заняткаў пры практычнай скіраванасці навучання.

Замежная мова выступае сродкам выражэння ўласных думак і разумення думак іншых людзей. Яе засваенне не дае чалавеку непасрэдных ведаў аб рэальнай рэчаіснасці (у адрозненне ад матэматыкі, гісторыі, хіміі і іншых дысцыплін), што дало падставы некаторым даследчыкам (напрыклад, І.А. Зімняй) сцвярджаць аб “беспрадметнасці” замежнай мовы і яе прызначэнні для авалодання зместам іншых, “прадметных” дысцыплін. Для студэнта-філолага гэта могуць быць звесткі аб гісторыі, культуры, традыцыях беларусаў. Такім чынам, авалоданне сродкамі замежнай мовы (яе фанетычнай сістэмай, лексікай, граматыкай) – гэта толькі адзін з аспектаў вывучэння замежнай мовы.

Другое адрозненне замежнай мовы як вучэбнага прадмета заключаецца ў яе *бязмежнасці*, г.зн. адсутнасці абмежаванняў у авалоданні мовай. Бязмежнасць мовы прымушае выкладчыкаў імкнуцца да абмежавання аб’ёму вучэбнага матэрыялу, дастатковага для практычнага прымянення мовы з улікам патрэб навучэнцаў. Так, валоданне 2000 лексічнымі адзімкамі лічыцца дастатковым для разумення 75% любога іншаземнага тэксту. У выніку ствараюцца моўныя мінімумы для розных этапаў і профілей навучання.

У методыцы як вучэбнай дысцыпліне традыцыйна вылучаюцца тры віды методик, якія раскрываюць змест гэтай дысцыпліны.

Агульныя методыкі прысвечаны апісанню заканамернасцей і асаблівасцей навучання мове безадносна да канкрэтных умоў яе выкладання, звязаных з этапамі і профілямі навучання, а таксама асаблівасцей роднай мовы навучэнцаў. Так, прынцыпы адбору вучэбнага матэрыялу, спосабы яго прэзентацыі, сістэма практыкаванняў, прыёмы работы з тэхнічнымі сродкамі, сродкі кантролю ў розных умовах навучання могуць быць аднолькавымі і прымяняцца для работы з рознымі кантынгентамі навучэнцаў. Такія методыкі характарызуюць тое агульнае, што з’яўляецца тыповым для арганізацыі і правядзення заняткаў па беларускай мове як замежнай.

Прыватныя методыкі разглядаюць праблемы выкладання беларускай мовы ў канкрэтных умовах яе вывучэння і з улікам асаблівасцей роднай мовы навучэнцаў. Веданне агульных заканамернасцей навучання мове часта робіцца недастатковым, калі выкладчык сутыкаецца са спецыфічнымі ўмовамі яе выкладання, якія залежаць ад этапаў і профілю навучання. Улік названых фактараў павялічвае эфектыўнасць вучэбнага працэсу. Такія асаблівасці навучання і авалодання мовай і з’яўляюцца аб’ектамі прыватных методик.

Спецыяльныя методыкі характарызуюць асаблівасці выкладання пэўных аспектаў замежнай мовы, відаў маўленчай дзейнасці, выкарыстання тэхнічных сродкаў, арганізацыі кантролю на занятках, пазааўдыторнай работы па мове і г.д. Такія методыкі выдаюцца ў форме вучэбных дапаможнікаў і спрыяюць пашырэнню метадычнага кругагляду выкладчыка і фарміраванню яго прафесійнай кампетэнцыі.

Методыка – навуковая дысцыпліна, якая належыць да педагагічных навук і ў дачыненні да педагогікі з’яўляецца прыватнай дыдактыкай – тэорыяй навучання канкрэтнаму прадмету. У адносінах да дысцыпліны “беларуская мова як замежная” – гэта навука аб законах і правілах навучання беларускай мове і спосабах авалодання і карыстання мовай.

Больш разгорнута азначэнне metodyкі як навукавай дысцыпліны можна падаць так: гэта навука, якая вывучае мэты, змест, сродкі, метады, арганізацыйныя формы навучання беларускай мове і азнаямлення з культурай Беларусі, а таксама спосабы навучання, выхавання і авалодання беларускай мовай у працэсе яе вывучэння.

Як у першым, так і ў другім азначэнні мы маем справу з трыма асноўнымі паняццямі, якія вызначаюць сутнасць зместу тэрміна “методыка”: *навучанне, авалоданне, карыстанне мовай*.

Навучанне – гэта сумесная дзейнасць выкладчыка і навучэнцаў, у працэсе якой адбываецца развіццё асобы і яе выхаванне. На занятках па беларускай мове навучанне рэалізуецца падчас перадачы выкладчыкам сваіх ведаў, навыкаў, уменняў у галіне беларускага мовазнаўства, а навучэнцы авалодваюць такім маўленчым вопытам і набываюць здольнасць карыстацца мовай як сродкам зносін у розных камунікацыйных сітуацыях. Аснова такога валодання мовай – веды, маўленчыя навыкі, уменні, якія набываюць навучэнцы.

Авалоданне беларускай мовай як замежнай можа адбывацца як у выніку яе вывучэння, г.зн. мэтанакіраванага засваення іншамовнага матэрыялу, так і практычна, у выніку непасрэдных кантактаў з носьбітамі мовы. У другім выпадку авалоданне мовай мае даволі хаатычны характар, а ўзровень валодання мовай пры гэтым не заўсёды адпавядае літаратурным нормам.

У працэсе авалодання мовай навучэнцы карыстаюцца рознымі стратэгіямі засваення – характэрнымі індывідуальнымі адрозненнямі і асаблівасцямі атрымання, перапрацоўкі і прымянення засвоенай інфармацыі. У сучаснай metodyцы стратэгіі засваення распрацоўваюцца з пазіцый кагнітыўнай тэорыі навучання мове і падзяляюцца на стратэгіі, якія забяспечваюць валоданне мовай (звязаны з развіццём вучэбнага працэсу) і стратэгіі, якія забяспечваюць карыстанне мовай. Усяго апісана больш за 100 стратэгіяў авалодання і карыстання мовай, сярод якіх вылучаюцца, напрыклад, *эмацыянальна-валявыя стратэгіі* (дазваляюць знізіць узровень хвалявання, кіраваць эмацыянальным станам падчас заняткаў), *сацыяльныя стратэгіі* (уключаюць уменне і жаданне задаваць пытанні, атрымліваць інфармацыю, супрацоўнічаць з аўдыторыяй і выкладчыкам), *кампенсаторныя стратэгіі* (уключаюць спосабы пошуку аптымальнага і сціслага адказу на пытанні, калі навучэнцы не маюць неабходных для гэтага моўных сродкаў і шукаюць ім замену) і інш.. Больш падрабязна пра стратэгіі гл. у [1].

У metodyцы навучання замежнай мове побач з тэрмінам *методыка* ў 1980-я гг. пачаў шырока выкарыстоўвацца таксама тэрмін *лінгвадыдактыка*, прапанаваны для апісання мовы ў вучэбных мэтах [7]. Апісанне, якое лічылася лінгвадыдактычным, уключала даследаванне падабенства і адрознення моў, вызначэнне зместу і структуры замежнай мовы, складанне моўных мінімумаў з навучальнымі мэтамі і некаторыя іншыя праблемы. Аднак сярод навукоўцаў няма адзінага меркавання аб змесце і прызначэнні гэтага тэрміна. Адны прытрымліваюцца яго пашыранага тлумачэння, які абазначае сукупнасць тэарэтычных і практычных пытанняў выкладання мовы і фактычна замяняе тэрмін “методыка” [5; 7], другія (іх большасць) разглядаюць паняцці *методыка*

і *лінгвадыдактыка* як сінонімы, трэція імкнуцца размежаваць названыя тэрміны і сцвярджаюць іх права на самастойнае існаванне [4]. У гэтым выпадку лінгвадыдактыка трактуецца як агульная тэорыя навучання мове, якая распрацоўвае яе метадалагічныя асновы, у той час як методыка характарызуе працэс навучання канкрэтнай мове ў канкрэтных умовах яе выкладання (прыватная методыка) або раскрывае заканамернасці навучання мове (групе моў) па-за межамі канкрэтных умоў яе вывучэння (агульная методыка). Пагадзіўшыся з такім размежаваннем двух тэрмінаў, мы можам гаварыць аб *лінгвадыдактычных* асновах навучання мове і *метадычных* асновах навучання мове, размяжоўваючы аб'ект і прадмет кожнай з названых галін ведаў.

На працягу ўсёй гісторыі існавання методыкі як навуковай дысцыпліны шырока дыскутавалася пытанне: з'яўляецца методыка самастойнай навукай ці абапіраецца на звесткі іншых навук.

У XX стагоддзі існавалі наступныя меркаванні.

1. Методыка не з'яўляецца самастойнай навукай і грунтуецца на дадзеных мовазнаўства, з'яўляецца дапаможнай (прыкладной) лінгвістыкай, своеасаблівым “дадаткам” да розных сфер агульнага мовазнаўства. Гэты пункт гледжання належыў акадэміку Л.У Шчэрбу (1890-1944), які выклаў сваю пазіцыю ў працы [8]. Аўтар канцэпцыі сцвярджаў, што як лінгвіст-тэарэтык ён лічыць мэтазгодным абгрунтаваць тэорыю навучання замежнай мове, зыходзячы з аналізу паняцця “мова” ў розных яго аспектах. Такое меркаванне мела шмат прыхільнікаў і ў 1940 – 1950-я гг. атрымала развіццё ў працах І. Рахманава, В. Ахманавай, Д. Блумфілда і іншых вядомых вучоных.

2. Методыка – прыкладная сфера псіхалогіі. Задача псіхалага заключаецца ў тым, каб дапамагчы метадыстам у навуковай распрацоўцы ідывідуальна-псіхалагічных асаблівасцей іншаземцаў. Такая пазіцыя належала вядомаму псіхалагу Б. Бяляеву, які ў кнізе [2] распрацаваў канцэпцыю свядома-практычнага метада, які і сёння застаецца адным з вядучых метадаў навучання замежным мовам. Прыхільнікамі гэтага меркавання былі Б. Бенедзіктаў і І. Карпаў.

3. Методыка з'яўляецца раздзелам педагогікі (прыватнай дыдактыкай) і абапіраецца на дыдактычныя прынцыпы, якія распрацоўваюцца ў гэтай галіне ведаў. Такі пункт гледжання атрымаў абгрунтаванне ў працах вядомых дыдактаў і метадыстаў Ю. Бабанскага, А. Цекучова, Э. Шубіна і існаваў да 1960-х гг. – да часоў афармлення методыкі ў самастойную галіну ведаў.

4. Методыка з'яўляецца самастойнай навуковай дысцыплінай.

Сярод аргументаў на карысць такога меркавання можна назваць наступныя.

1. Методыка мае свой *прадмет навучання*. Гэта – беларуская мова, якая з'яўляецца адначасова і мэтай, і сродкам навучання. Як мэта навучання, методыка дазваляе навучэнцам пазнаёміцца з яе сістэмай і спосабамі выкарыстання гэтай сістэмы ў практычнай і навукова-даследчай дзейнасці. Як сродак навучання, мова дае магчымасць атрымліваць інфармацыю з іншаземных тэкстаў і ствараць свае тэксты ў залежнасці ад наяўных патрэб.

2. Методыка мае сваю *тэрмінасістэму*, якая адлюстроўвае змест гэтай галіны ведаў. Як і ў любой навуцы, у методыцы яе асноўныя катэгорыі ў

выглядзе сістэмы тэрмінаў з'яўляюцца базай і адначасова паказчыкам самастойнасці і ўзроўню развіцця навукі.

3. Методыка мае свой *аб'ект даследавання*. Гэта – працэс навучання мове, сутнасць якога заключаецца ў перадачы навучэнцам ведаў аб мове і фарміраванні навыкаў і ўменняў карыстацца мовай у працэсе паўсядзённых зносін. Менавіта ў працэсе навучання, які адбываецца ў форме ўзаемадзеяння выкладчыка і навучэнцаў на занятках, самастойнай работы навучэнцаў, пазааўдыторнай работы з імі вырашаюцца задачы навучання, выхавання і агульнага развіцця сродкамі замежнай (беларускай) мовы. Вывучэнне аб'екта даследавання як працэсу авалодання мовай мае на мэце наступнае:

- *Апісанне і ацэнку зыходнага ўзроўню валодання беларускай мовай і ступені падрыхтаванасці навучэнцаў да авалодання ёй.* Такая работа прадугледжвае правядзенне анкетавання, тэставання, вынікі якіх дазваляюць сфарміраваць вучэбныя групы з навучэнцаў прыкладна аднаго зыходнага ўзроўню валодання мовай, здольнасцей да авалодання ёй і індывідуальна-псіхалагічных асаблівасцей асобы. У дачыненні да навучання беларускай мове значную ролю сёння адыгрываюць тэсты, якія дазваляюць дыягнаставаць камунікацыйныя здольнасці навучэнцаў, асаблівасці іх памяці, прафесійныя схільнасці і інтарэсы. Адапаведныя тэсты распрацоўваюцца ў межах псіхадыягностыкі, галіны псіхалогіі, аб'ектам вывучэння якой выступаюць асаблівасці псіхічнага развіцця чалавека, у тым ліку яго здольнасці да розных відаў дзейнасці.
- *Апісанне вынікаў навучання*, г.зн. узроўню кампетэнцыі, які дасягаецца навучэнцамі ў працэсе заняткаў. Змест такога ўзроўню вызначаецца Дзяржаўным адукацыйным стандартам, праграмамі, якія складаюцца на аснове стандарта для розных узроўняў валодання беларускай мовай па выніках тэставання.
- *Апісанне прыёмаў і метадаў працы выкладчыка і навучэнцаў*, пры дапамозе якіх забяспечваецца найбольш эфектыўны і эканомны пераход ад зыходнага ўзроўню валодання мовай да выніковага, вызначанага праграмай і зместам вучэбных дапаможнікаў, па якіх вядзецца навучанне.

4. Методыка мае свой *прадмет даследавання* – гэта сукупнасць ведаў, назапашаных за час існавання методыкі як навукі ў выглядзе розных тэорый навучання, метадычных рэкамендацый аб працэсе, метадах і сродках навучання, а таксама спосабах павышэння іх эфектыўнасці. Прадмет даследавання ў методыцы рэалізуецца ў форме публікацыі як саміх методык, так і метадычных рэкамендацый па выкладанню беларускай мовы як замежнай.

Методыка – практычная дысцыпліна, якая дае ўяўленне аб сукупнасці прыёмаў працы выкладчыка, што забяспечваюць дасягненне пастаўленай мэты навучання. Гэтаму значэнню тэрміна адпавядае паняцце “тэхналогія навучання” або “навуковая арганізацыя працы”. Выкладчык павінен імкнуцца да павышэння ўзроўню сваёй тэхналогіі выкладчыцкай працы, што дасягаецца вопытам работы і вызначаецца імкненнем да ўдасканалення прафесійнай дзейнасці. Тэрмін “тэхналогія навучання” не трэба блытаць з паняццем

“тэхналогія ў навучанні”, што азначае выкарыстанне выкладчыкам на занятках тэхнічных сродкаў.

Для абазначэння зместу той мовы, якая робіцца прадметам навучання, у сучаснай методыцы выкарыстоўваюцца наступныя абазначэнні:

TOSL (Teaching of Second Language). Так прынята абазначаць мову, якая вывучаецца ў краіне, дзе яна з’яўляецца дзяржаўнай. Такой з’яўляецца беларуская мова для іншаземцаў, якія прыязджаюць на вучобу ў Рэспубліку Беларусь.

TOFL (Teaching of Foreign Language). Пры дапамозе гэтага тэрміна абазначаецца вывучэнне мовы ў краіне, дзе яна з’яўляецца замежнай (напрыклад, беларуская мова ў Злучаных Штатах Амерыкі).

LWC (Language of Wide Communication). Гэта абрэвіатура выкарыстоўваецца для абазначэння мовы шырокага карыстання, напрыклад, беларускай мовы на тэрыторыях кампактнага пражывання беларусаў за межамі Рэспублікі Беларусь.

LSP (Language for Special Purposes) – мова для спецыяльных мэтай. Гэта разнавіднасць літаратурнай мовы абслугоўвае прафесійную сферу зносін, з’яўляецца прадметам спецыяльнага вывучэння ў нефілалагічных вышэйшых навучальных установах і на курсах, арыентаваных на авалоданне мовай як сродкам прафесійных зносін.

LGP (Language for Central Purposes). Так абазначаецца мова паўсядзённых зносін, аб’ект вывучэння на пачатковым этапе.

Методыка выкладання беларускай мовы як замежнай з’яўляецца самастойнай навукай і ў той жа час шчыльна звязана з іншымі дысцыплінамі, выкарыстоўваючы назапашаныя імі факты. Сярод такіх навук вылучаюцца *базісныя* – асноўныя для методыкі. Да іх адносяцца лінгвістыка, педагогіка, псіхалогія, сацыялогія і беларусазнаўства. Звесткі іншых навук выкарыстоўваюцца ў методыцы апасродкавана.

Перш за ўсё методыка звязана з *педагогікай*, паколькі з’яўляецца адным з яе раздзелаў – прыватнай дыдактыкай. Калі дыдактыка – гэта тэорыя навучання любому прадмету, то прыватныя дыдактыкі выкарыстоўваюць палажэнні ў дачыненні да навучання канкрэтнаму прадмету, у нашым выпадку – беларускай мове. Гэты факт дазволіў французскім метадыстам назваць свой прадмет *дыдактыкай навучання мове*.

З педагогікі методыка запазычыла многія тэрміны і паняцці: прынцыпы навучання, навучальны працэс і яго заканамернасці, метады, арганізацыйныя формы навучання і інш. Асноўныя катэгорыі педагогікі: навучанне, выхаванне, адукацыя, развіццё, засваенне – зрабіліся вызначальнымі і для методыкі, нягледзячы на тое, што многія педагагічныя паняцці ў методыцы навучання мове набылі новы змест згодна са спецыфікай прадмета навучання. Таму ў методыцы разам з агульнадыдактычнымі выкарыстоўваюцца і свае, спецыфічныя для гэтай дысцыпліны, палажэнні. Напрыклад, акрамя агульнадыдактычных прынцыпаў навучання (нагляднасць, свядомасць, даступнасць) у методыцы атрымалі абгрунтаванне і распрацоўку спецыяльныя

метадычныя прынцыпы (камунікацыйнасць, вусная база навучання, улік роднай мовы навучэнцаў, узаемазвязанае навучанне відам маўленчай дзейнасці і інш.).

Другой базіснай для metodyкі навукай з'яўляецца *псіхалогія*, якая раскрывае заканамернасці развіцця і фарміравання псіхічнай дзейнасці чалавека. З псіхалогіі metodyка атрымлівае звесткі аб асаблівасцях засваення мовы, індывідуальна-псіхалагічных якасцях навучэнцаў, якія варта ўлічваць у навучальным працэсе. Псіхалогія дапамагае метадысту зразумець матывы авалодання мовай, віды і ролі памяці ў навучанні, асаблівасці навучэнцаў з пункту гледжання характару вучэбнай дзейнасці.

Матывы – гэта пабуджэнне да дзейнасці, звязанае з задавальненнем чалавечых патрэб. На занятках па беларускай мове матывы могуць быць усвядомленымі і неўсвядомленымі. Усвядомленымі матывамі дзейнасці выступаюць інтарэсы, перакананні, імкненні асобы. Так, матывы ў навучанні мове могуць быць *суб'ектыўнымі* (атрымаць добрую адзнаку) і *аб'ектыўнымі* (выкарыстоўваць беларускую мову ў прафесійнай дзейнасці, атрымаць доступ да інфармацыі на беларускай мове, гутарыць з актыўнымі носьбітамі мовы). Таксама можна весці гаворку аб знешняй і ўнутранай матывацыі пры вывучэнні мовы. Першая вызначае прычыны, якія “падштурхнулі” чалавека да вывучэння мовы, другая звязана з арганізацыяй самога працэсу па авалоданню мовай (выбар спосабаў навучання, навучальных дапаможнікаў, працягласці курса заняткаў і інш.).

У якасці дадатковых фактараў, якія ўплываюць на матывацыю ў вывучэнні замежнай мовы, можна назваць наступныя: прывабнасць матэрыялу, які выкарыстоўваецца на занятках, характар метадычных прыёмаў, якія выкарыстоўвае выкладчык, псіхалагічная атмасфера ў групе і ўменне выкладчыка знайсці індывідуальны падыход да кожнага з навучэнцаў, зацікавіць іх да сумеснай працы; суб'ектыўныя характарыстыкі саміх навучэнцаў: сфарміраванасць уменняў і падрыхтаванасць да вывучэння замежнай мовы; асабістыя якасці выкладчыка (яго прафесіяналізм, педагогічнае майстэрства, знешні выгляд, такт).

Выкладчыку варта ведаць і вывучаць матывы вучэбнай дзейнасці навучэнцаў і па магчымасці пашыраць іх. Пры гэтым галоўнымі стымуламі ў матывацыі навучання выступаюць: навізна вучэбнага матэрыялу, цікавасць да заняткаў, уменне выкладчыка падкрэсліць важнасць матэрыялу для практычнай дзейнасці.

Значную ролю ў аптымізацыі навучання адыгрывае веданне выкладчыкам тыпу памяці навучэнцаў. Памяць можа быць зрокавай, слыхавой або камбінаванай, лагічнай або вобразнай, адвольнай (свядомай) або інтуітыўнай. Адпаведную інфармацыю, як і веданне індывідуальных адрозненняў паміж навучэнцамі, якія дазваляюць адносіць іх да камунікацыйнага або некамунікацыйнага тыпу, выкладчык атрымлівае з псіхалогіі. Навучэнцы першага тыпу (экстраверты) лёгка ўступаюць у камунікацыю, любяць аўдыторныя (групавыя) заняткі, прымаюць актыўны ўдзел у ролевых гульнях, шырока карыстаюцца моўным матэрыялам; другія (інтраверты) лёгка аналізуюць матэрыял, свядома завучваюць правілы, неахвотна падтрымліваюць

камунікацыю, баяцца зрабіць памылку. Такім навучэнцам больш падабаюцца заняткі, на якіх тлумачэнне пераважае над моўнай практыкай, а чытанне і выкананне пісьмовых заданняў – асноўныя формы работы.

Сярод іншых асаблівасцей, якія вызначаюць псіхалагічныя адрозненні паміж навучэнцамі, вылучаюцца наступныя: характар збору інфармацыі (зрокавы, слыхавы, маторны); афектыўны тып у навучальным працэсе; ступень адчування навакольнага асяроддзя і адаптацыі да яго (асвятленне, камфорт, абсталяванне); дамінуючае паўшар’е галаўнога мозга ў працэсе навучання (левае вызначае схільнасць навучэнца да аналізу матэрыялу, правае – ступень слыхавога ўспрымання інфармацыі і г.д.).

Сувязь методыкі з псіхалогіяй з’яўляецца асабліва адчувальнай у агульнай, узроставай псіхалогіі, псіхалогіі зносін і дзвюх дысцыплінах, якія ўзніклі на стыку псіхалогіі з іншымі навукамі: псіхалінгвістыцы і педагагічнай псіхалогіі.

Псіхалінгвістыка – комплексная навуковая дысцыпліна, якая вывучае працэсы ўспрымання, фарміравання і генеравання маўлення і яго суаднесенасці з сістэмай мовы. Яна ўзнікла ў канцы 1950-х гг. Прадстаўнікі гэтага кірунку навуковых ведаў спрабуюць адказаць на пытанне: што адбываецца, калі мы, думаем, размаўляем, чытаем, пішам, слухаем. Афармленне псіхалінгвістыкі ў самастойную навуку на тэрыторыі былога СССР звязана з імем А.А. Лявонцьева, які з’яўляецца аўтарам першай на рускай мове манаграфіі “Психолінгвистика” (1967), працамі А.Р. Лурыя, І.А. Зімняй, А.М. Шахнаровіча і інш., за межамі СССР – з даследаваннямі ў галіне біхевіярызму (Ч. Осгуд) і генератыўнай граматыкі (Дж. Мілер). Для методыкі асабліва важнымі з’яўляюцца погляды гэтай навуковай дысцыпліны на маўленчую дзейнасць як працэс атрымання і перадачы інфармацыі, на прыроду ўзаемадзеяння мовы і маўлення, мовы і мыслення, мовы і свядомасці. З пазіцый тэорыі маўленчай дзейнасці ў сучаснай методыцы выкарыстоўваюцца тлумачэнні такіх яе фундаментальных катэгорый, як маўлечае ўздзеянне, механізмы маўлення, навыкі, уменні. На думку многіх даследчыкаў, менавіта тэорыя маўленчай дзейнасці, ля вытокаў якой стаяў знакаміты расійскі псіхолаг Л.С. Выгоцкі, вызначае развіццё і перспектывы псіхалінгвістыкі.

Педагагічная псіхалогія ўзнікла на сумежжы педагогікі і псіхалогіі і вывучае заканамернасці развіцця чалавека ва ўмовах адукацыі і выхавання, выкарыстоўваючы дасягненні псіхалогіі для ўдасканалення педагагічнай практыкі. Тэрмін “педагагічная псіхалогія” быў прапанаваны вядомым расійскім педагогам П.Ф. Капцеравым у 1874 г., і сёння ў гэтай галіне ведаў можна вылучыць тры напрамкі даследаванняў: псіхалогію навучання (дзеясць навучэнцаў у працэсе авалодання вучэбным матэрыялам), псіхалогію працы выкладчыка (выкладанне) і псіхалогію выхавання. Прадметам псіхалогіі навучання выступае аналіз псіхалагічнай сутнасці навучальнага працэсу, псіхолага-педагагічных перадумоў эфектыўнасці навучання і магчымасцей кіравання працэсамі навучання і развіцця вучняў. Прадмет псіхалогіі працы выкладчыка прысвечаны вывучэнню псіхалагічных аспектаў фарміравання прафесійнай дзейнасці выкладчыка, а таксама тых асаблівасцей асобы, якія спрыяюць або перашкаджаюць паспяховасці гэтай

дзеінасці. Прадмет псіхалогіі выхавання – развіццё асобы ва ўмовах навучання. Даследаванні ў гэтай галіне скіраваны на вывучэнне зместу матывацыйнай сферы асобы навучэнца, яе вартасных арыентацый і маральных устаноў, умоў фарміравання асобы ў розных умовах навучання. Для методыкі выкладання беларускай мовы як замежнай значную ролю адыгрываюць палажэнні педагагічнай псіхалогіі аб асобе навучэнца, узроставых асаблівасцях суб’ектаў вучэбнай дзейнасці, спецыфіцы педагагічнай дзейнасці выкладчыка ў канкрэтных умовах навучання, камунікацыі на занятках як форме вучэбна-педагагічнага супрацоўніцтва, аб “бар’ерах”, што ўзнікаюць на шляху педагагічных зносін.

У апошнія гады выкладчыкі беларускай і замежных моў у сваёй навуковай і практычнай дзейнасці пачалі шырока выкарыстоўваць дадзеныя *кагнітыўнай псіхалогіі*, якая істотным чынам паўплывала на развіццё методыкі. Гэты навуковы напрамак узнік у канцы 1950-х – пачатку 1960-х гг. як рэакцыя на *біхевіярызм* – вядучы кірунак у амерыканскай псіхалогіі, які зрабіўся асновай для прамых метадаў навучання. Прадстаўнікі кагнітыўнай псіхалогіі (Дж. Брукнер, Ж. Піяжэ, М. Айзенк і інш.) сваю асноўную задачу бачылі ў магчымасці доказу вырашальнай ролі ведаў у сістэме паводзін суб’екта. Яны імкнуліся даследаваць індывідуальныя характарыстыкі асобы навучэнца, спосабы фарміравання ведаў, суадносіны паміж вербальнымі і невербальнымі кампанентамі ў працэсе запамінання вучэбнага матэрыялу і мыслення. Палажэнні кагнітыўнай псіхалогіі выкарыстоўваюцца ў сучаснай методыцы з мэтай вызначэння ролі ведаў у працэсе навучання, а таксама спосабаў засваення навучэнцамі адпаведных стратэгий засваення іншамоўнага матэрыялу. Гэта інфармацыя дазволіла метадыстам не толькі перагледзець наменклатуру наяўных падыходаў да вывучэння мовы, абгрунтаваць ролю і значэнне кагнітыўнага падыходу ў навучанні, але і абгрунтаваць істотнасць перанясення акцэнтаў у навучанні з выкладчыка, які арганізуе навучальны працэс і кіруе ім, на навучэнцаў, на тое, як яны засвойваюць мову. У сувязі з гэтым у методыцы сфарміраваўся новы падыход да вывучэння мовы, у цэнтры якога знаходзіцца навучэнец і стратэгіі засваення. Гэты падыход атрымаў назву “сканцэнтраванага на навучэнцах”.

Наступнай базіснай для методыкі дысцыплінай з’яўляецца *лінгвістыка (мовазнаўства)* – навука аб агульных заканамернасцях пабудовы і функцыянавання мовы, у той час як прадметам методыкі выступае навучанне мове – той з’яве, якую даследуе лінгвістыка.

Лінгвістычны змест навучання беларускай мове як замежнай рэалізуецца ў аспектах мовы (фанетыка, лексіка, граматыка, графіка, арфаграфія), мадэлях сказаў, структурах (дыялог, маналог, палілог, дыскурс) і жанрах маўлення, што складаюць яе функцыянальныя стылі (навуковы, публіцыстычны, афіцыйна-справавы, размоўны, мастацкі, канфесійны, гендэрны і інш.). Пералічым асноўныя лінгвістычныя палажэнні, якія з’яўляюцца ключавымі для методыкі.

Размежаванне паняццяў мова і маўленне з пазіцый выкладання мовы. Упершыню гэта размежаванне было прапанавана швейцарскім лінгвістам Ф. Дэ Сасюрам у яго знакамітай працы “Курс агульнай лінгвістыкі” (1916), якая

істотна паўплывала на мовазнаўства XX ст., у прыватнасці, на развіццё структурнага адгалінавання ў мовазнаўстве. Ён упершыню прапанаваў разглядаць мову як сістэму, размежаваў лінгвістыку маўлення, сінхранію і дыяхранію, акрэсліў прыроду моўных знакаў, разглядаючы лінгвістыку як частку *семіялогіі* (навуковай дысцыпліны, якая вывучае агульныя рысы ў пабудове і функцыянаванні розных знакавых сістэм, што захоўваюць і перадаюць інфармацыю). Пазней гэтыя ідэі атрымалі развіццё ў працах Л.У. Шчэрбы, які да названых катэгорый далучыў паняцце *маўленчай дзейнасці*. Гэтыя тры паняцці разглядаюцца як розныя бакі адзінага цэлага: мова (сістэма знакаў), маўленне (індывідуальнае выкарыстанне мовы, сістэма спосабаў фарміравання і фармулявання думак з дапамогай мовы), маўленчая дзейнасць (працэс атрымання і перадачы інфармацыі, апасродкаваны моўнай сістэмай і прадыктаваны камунікацыйнай сітуацыяй).

Выкарыстанне названых лінгвістычных паняццяў дазваляе метадыстам:

1. вызначыць змест навучання (мова – маўленне – маўленчая дзейнасць), які ўключае адзінкі мовы (фанемы, марфемы, словы, сказы), адзінкі маўлення (сказы, тэксты), адзінкі маўленчай дзейнасці (тэкст у дыялагічнай і маналагічнай форме);
2. вылучыць аб'екты засваення ў працэсе авалодання зместам навучання: веды – навыкі – уменні, якія складаюць камунікацыйную кампетэнцыю.

Выкарыстанне мадэлей сказа як адзінкі навучання. Погляд на мову як на знакавую сістэму, якая складаецца з набору структурных элементаў, атрымаў шырокую папулярнасць у межах структурнай лінгвістыкі. Прадстаўнікі гэтага напрамку, якія аб'ядналіся ў некалькі лінгвістычных школ: Пражскую (функцыянальная лінгвістыка – М. Трубяцкой, Р. Якабсон і інш.), Капенгагенскую (глоссематыка – Л. Ельмслей і інш.), Амерыканскую (дэскрыптыўная лінгвістыка – Л. Блумфілд і інш.), імкнуліся да пабудовы дакладных і адназначных мадэлей мовы і выкарыстання метадаў даследавання, падобных да тых, якімі карыстаюцца прадстаўнікі матэматычных навук. Ідэі структурнай лінгвістыкі істотна паўплывалі на развіццё методыкі і атрымалі прымяненне пры адборы і апісанні лінгвістычнага матэрыялу (былі вылучаны мадэлі сказаў, найбольш частотныя ў адпаведнай мове, і маўленчыя ўзоры, што рэалізуюць структуру гэтых мадэлей), пры арганізацыі заняткаў з выкарыстаннем мадэлей: адной з задач лічылася авалоданне навучэнцамі навыкамі канструявання сказаў паводле ўзору з наступнай аўтаматызацыяй вывучанага матэрыялу. Такі прыём лічыўся, напрыклад, асноўным пры прымяненні аўдыявізуальных метадаў навучання.

Выкарыстанне лінгвістычнай гіпотэзы аб моўных кантактах. Моўныя кантакты – гэта ўзаемадзеянне паміж роднай і замежнай мовамі ў працэсе вывучэння замежнай мовы. Паводле звестак нейралінгвістыкі, моўныя кантакты назіраюцца ў кожнага з тых, хто вывучае замежную мову або валодае ёй. Лічыцца, што адно паўшар'е кары галаўнога мозга (звычайна левае) арыентуецца на авалоданне роднай мовай, у той час як другое (часцей за ўсё правае) валодае іншымі мовамі. Па каналах міжпаўшарнай сувязі формы адной

мовы перадаюцца ў другое паўшар’е, дзе яны могуць уключацца ў тэкст, які ўспрымаецца (вымаўляецца) на іншай мове, або ўскосна ўплываць на пабудову гэтага тэксту. Пры гэтым уплыў роднай мовы на замежную можа быць як станоўчым (напрыклад, перанос умення чытаць на роднай мове), так і адмоўным (формы слова- і формаўтварэння на роднай мове пераносяцца на замежную, што можа выклікаць памылкі). Пазітыўны перанос атрымаў назву “транспазіцыя”, а негатыўны – “інтэрферэнцыя”.

Улічваючы з’яву пераносу пры кантакце дзвюх моўных сістэм, выкладчык павінен імкнуцца планаваць свае заняткі з улікам характару ўзаемадзеяння беларускай і роднай мовы іншаземцаў. Асноўная мэта пры гэтым – забяспечыць шырокае выкарыстанне станоўчага пераносу з роднай мовы на беларускую і па магчымасці прадухіліць адмоўны перанос. Напрамак лінгвістычных даследаванняў, звязаны з супастаўленнем розных моў з мэтай выяўлення ў іх падабенства і адрозненняў на ўсіх узроўнях моўнай сістэмы распрацоўваецца ў межах супастаўляльнай (кантрастыўнай) лінгвістыкі. У метадычных даследаваннях, прысвечаных вывучэнню замежных моў, родная мова разглядаецца як мова-эталон, з якой па лініі падабенства і, пераважна, адрозненняў параўноўваецца замежная мова. На занятках па мове гаворка ідзе аб выкарыстанні метадычных прынцыпаў ўліку роднай мовы навучэнцаў і апоры на родную мову.

Сродкамі практычнага прымянення тэарэтычных дасягненняў кантрастыўнай лінгвістыкі і выкарыстання названых прынцыпаў навучання на занятках з’яўляюцца супастаўляльныя граматыкі, методыкі, арыентаваныя на родную мову навучэнцаў, вучэбныя дапаможнікі, якія ўлічваюць цяжкасці замежнай мовы для розных кантынгентаў навучэнцаў, а таксама дзвюхмоўныя слоўнікі

У гісторыі методыкі праблема моўных кантактаў атрымала неадназначнае тлумачэнне ў прадстаўнікоў розных метадычных кірункаў. Прыхільнікі прамых метадаў цалкам выключалі родную мову з навучальнага працэсу, у той час як прадстаўнікі свядомых метадаў грунтаваліся ў сваёй педагагічнай практыцы на прынцыпе апоры на родную мову, што з метадычнага пункту гледжання лічыцца больш апраўданым, паколькі замежнае слова ў працэсе яго засваення звязваецца са словамі роднай мовы, якія абазначаюць тэўны прадмет (паняцце), і толькі праз слова роднай мовы пераносяцца на тэўны аб’ект. Родная мова навучэнцаў не можа выключацца з свядомасці навучэнцаў і задача выкладчыка – эфектыўна карыстацца ёй.

Лінгвістыка тэксту. Гэты напрамак лінгвістычных даследаванняў сфарміраваўся ў сярэдзіне XX ст. і мае на мэце вывучэнне заканамернасцей пабудовы звязнага тэксту, яго тыпалогіі, прыёмаў лінгвастылістычнага аналізу тэкстаў розных стыляў і жанраў. Для вытокаў гэтага кірунку былі В. Вінаградаў, Р. Вінакур, Р. Якабсон. Курс “Лінгвістыка тэксту”, прызначаны для студэнтаў-філолагаў, абагульняе іх лінгвістычныя, літаратуразнаўчыя, культуразнаўчыя, гістарычныя веды і скіраваны на выхаванне ў студэнтаў культуры чытання, разумення вобразнага ладу мастацкага тэксту, фарміраванне ўменняў спасціжэння аўтарскай задумы і ўспрымання сэнсу тэксту. Для методыкі

выкладання беларускай мовы як замежнай найбольш важнымі з'яўляюцца распрацаваныя ў межах гэтага кірунку даследаванняў апісанні розных відаў тэкстаў і прыёмаў іх аналізу, а таксама фарміраванне ўменняў ствараць свае рознастылявыя і рознажанравыя тэксты.

Рыторыка. Філалагічная дысцыпліна, аб'ектам якой з'яўляецца мастацтва, майстэрства маўлення, правілы маўленчых паводзін, спосабы пабудовы выразнага маўлення ва ўсіх сферах маўленчай дзейнасці. Сёння, узбагаціўшыся навуковымі дасягненнямі стылістыкі, паэтыкі, культуры маўлення, лінгвістыкі тэксту, рыторыка перажывае чарговы ўздым. У практычным курсе мовы цікавасць да рыторыкі звязана з праблемамі камунікацыйнай культуры, маўленчым этыкетам, стылявымі і жанравымі асаблівасцямі тэкстаў. У сувязі з гэтым на занятках вывучаюцца стыль, лагічнасць, дарэчнасць пабудовы рознажанравых тэкстаў. Бліжэй да рыторыкі праблемамі цікавяцца практычная і функцыянальная стылістыка.

Базіснай для metodyкі навукай з'яўляецца таксама *сацыялогія* – навука аб грамадстве як сістэме ўзаемазвязаных і ўзаемазалежных элементаў. Базісны характар гэтай дысцыпліны тлумачыцца тым, што развіццё мовы і матывы яе вывучэння шмат у чым вызначаюцца эканамічным і сацыяльным развіццём грамадства. Аднак дадзеныя сацыялогіі выкарыстоўваюцца ў metodyцы не непасрэдна, а праз іншыя дысцыпліны. Адна з іх узнікла на мяжы сацыялогіі і лінгвістыкі (*сацыялінгвістыка*), другая – сацыялогіі і псіхалогіі (*сацыяльная псіхалогія*).

Сацыялінгвістыка вывучае комплекс праблем, звязаных з сацыяльнай прыродай мовы, яго грамадскімі функцыямі, механізмамі ўздзеяння сацыяльных фактараў на мову і той пазіцыяй, якую займае мова ў жыцці грамадства. Асновы сацыялінгвістыкі ў былым СССР былі закладзены ў 1920-я – 1930-я гг. у працах Л.П. Якубінскага, В.У. Вінаградава і іншых навукоўцаў, якія вывучалі мову як грамадскую з'яву. Выдатнымі еўрапейскімі прадстаўнікамі гэтага кірунку былі французскі мовазнаўца А. Мейе, а таксама прадстаўнікі Пражскай лінгвістычнай школы (В. Матэзіус і інш.). Для вытокаў сучаснай расійскай сацыялінгвістычнай школы стаялі М. Паноў, Д. Шмялёў, Л. Крысін. Традыцыі вывучэння беларускай мовы ў аспекце сацыялінгвістыкі заклалі А.Я. Супрун, А.Я. Міхневіч, Н.Б. Мячкоўская і інш.

Асноўнымі праблемамі, якія вывучае сучасная сацыялінгвістыка, з'яўляюцца:

1. узаемадзеянне паміж мовай і нацыяй, пры ўзнікненні якога фарміруецца нацыянальная мова;
2. моўная сітуацыя як форма існавання мовы;
3. узаемадзеянне мовы і культуры;
4. білінгвізм як адлюстраванне ўзаемадзеяння дзвюх моў у межах аднаго рэгіёна;
5. сацыяльныя нормы функцыянавання мовы, якія вызначаюць маўленчыя паводзіны яе носьбітаў;
6. моўная палітыка як сукупнасць захадаў, якія прымаюцца дзяржавай або грамадскімі групамі для захавання або змянення моўных норм.

Істотнымі для методыкі з'яўляюцца дадзеныя, атрыманыя з прац сацыялінгвістаў, прысвечаных сувязям паміж мовай і з'явай грамадскага жыцця. Гэта інфармацыя сведчыць пра перспектывы развіцця мовы ў розных сацыяльных і прафесійных сферах яе прымянення. Даследаванні, якія праводзяцца Саветам Еўропы па распрацоўцы Агульнаеўрапейскай кампетэнцыі валодання замежнай мовай (1996) і Еўрапейскага моўнага партфелю (1997) маюць на мэце ўлік сітуацыі, якая склалася ў Еўропе ў сувязі з масавай эміграцыяй людзей, якія не валодаюць або слаба валодаюць мовай сваёй “новай” дзяржавы, і садзейняе павышэнню ўзроўню развіцця кожнага чалавека, які вывучае замежную мову.

Асабліва плённым з пазіцыі сацыялінгвістыкі за апошнія гады лічыцца даследаванне ўзаемадзеяння мовы і культуры, якое рэалізуецца ў межах лінгвакраіназнаўства і культуралогіі, а таксама стварэнне канцэпцыі камунікацыйнай іншамовнай адукацыі як развіцця індывідуальнасці асобы ў дыялогу культур.

Сацыяльная псіхалогія – гэта навуковая дысцыпліна, якая ўзнікла на стыку псіхалогіі і сацыялогіі. Тэрмін “сацыяльная псіхалогія” уключае вывучэнне заканамернасці паводзін і дзейнасці людзей, прадыктаваныя фактам іх уключэння ў розныя сацыяльныя групы. Для методыкі істотнымі з'яўляюцца наступныя звесткі, атрыманыя з прац прадстаўнікоў гэтага кірунку навуковай думкі:

1. псіхалагічная сумяшчальнасць навучэнцаў, якія складаюць вучэбную групу;
2. псіхалагічныя характарыстыкі самой групы з улікам такіх якасцей навучэнцаў, як згуртаванасць, лідэрства, прыманне калектыўных рашэнняў.

Напрыклад, на студэнцкі ўзрост прыпадае час актыўнага фарміравання сацыяльных паводзін, што вызначае здольнасць кожнага чалавека авалодаць неабходнымі для грамадства сацыяльнымі ролямі: спецыялістаў, бацькоў, кіраўнікоў і інш.

Асабліва важнай для выкладчыка беларускай мовы як замежнай з'яўляецца магчымасць фарміравання ў працэсе навучання сацыяльнай кампетэнцыі – здольнасці навучэнца кантактаваць з іншымі людзьмі. Уменне ўступаць у такія стасункі патрабуе здольнасці арыентавацца ў сацыяльнай сітуацыі і кіраваць ёй. Гэтага можна дасягнуць, у прыватнасці, на занятках па практыцы маўлення.

Краіназнаўства (беларусазнаўства) – навука, прадметам якой з'яўляецца сукупнасць звестак аб краіне, мова якой вывучаецца іншаземцамі. Беларусазнаўства дае інфармацыю аб сацыяльна-эканамічным становішчы Рэспублікі Беларусь, гісторыі, традыцыях, звычаях, культурных каштоўнасцях беларускага народа. На занятках па практыцы беларускага маўлення гэта інфармацыя мае прыкладны характар і ўключаецца ў сістэму заняткаў у працэсе азнаямлення навучэнцаў са зместам і формамі маўленчых зносін носьбітаў беларускай мовы. Такія звесткі забяспечваюць не толькі пазнаваўчыя, але і камунікацыйныя патрэбы навучэнцаў, спрыяюць фарміраванню камунікацыйнай і сацыякультурнай кампетэнцыі. Краіназнаўчая інфармацыя

ўключаецца таксама ў змест спецыяльных лекцыйных курсаў, якія прапануюцца замежным навучэнцам.

З сярэдзіны ХХ ст. у савецкай лінгваметодыцы для краіназнаўчай інфармацыі, якая ўключалася ў практычны курс мовы, пачалі выкарыстоўваць тэрмін лінгвакраіназнаўчая, што было выклікана з'яўленнем новай навуковай дысцыпліны – *лінгвакраіназнаўства*. Гэты кірунак навуковых ведаў называлі таксама *краіназнаўча арыентаванай лінгвістыкай*, якая вивучае замежную мову ў супастаўленні з роднай. Пры гэтым аб'ектам разгляду выступае мова як носьбіг культуры краіны, мова якой вивучаецца. Лінгвакраіназнаўства першапачаткова разумелася як галіна методыкі, звязаная з даследаваннем шляхоў і спосабаў азнаямлення іншаземцаў з рэаліямі краіны ў працэсе вивучэння яе мовы і пры дапамозе мовы. У 1990-я гг. адбылося ўдакладненне зместу лінгвакраіназнаўства, якое пачало разумецца як метадычная дысцыпліна, якая рэалізуе практыку адбору і прэзентацыі ў вучэбным працэсе звестак аб нацыянальна-культурнай спецыфіцы маўленчых зносін носьбіга мовы з мэтай забеспячэння камунікацыйнай кампетэнцыі навучэнцаў, якія знаёмяцца з замежнай мовай¹.

У амерыканскай метадычнай школе гэты напрамак навуковых даследаванняў атрымаў назву “культурна арыентаванае навучанне замежнай мове” (culture oriented teaching of foreign language), у нямецкай – “культуразнаўства” (kulturkunde), у французскай – “мова і цывілізацыя” (language et civilisation).

Праблематыку лінгвакраіназнаўства складаюць дзве асноўныя сферы пытанняў. Па-першае, лінгвістычная. Яна мае дачыненне да аналізу моўных адзінак з мэтай выяўлення ў іх нацыянальна-культурнага сэнсу. У сувязі з гэтым аб'ектамі вивучэння на занятках з'яўляюцца: безэквівалентная лексіка, невербальныя сродкі зносін (дзеянні, якія перадаюцца пры дапамозе мімікі, жэстаў, сферы выкарыстання якіх, адрозніваюцца ад значэнняў, прынятых у роднай мове навучэнцаў), фонавыя веды, характэрныя для носьбігаў беларускай мовы, моўная афарыстыка і фразеалогія, якія разглядаюцца на занятках з пункту гледжання адлюстравання ў іх культуры, нацыянальна-псіхалагічных асаблівасцей, вопыту людзей, якія размаўляюць па-беларуску. Па-другое, метадычная. Яна звязана з прыёмамі прэзентацыі, замацавання і актывізацыі спецыфічных для беларускай мовы адзінак нацыянальна-культурнага зместу. У сувязі з гэтым авалоданне прыёмамі лінгвакраіназнаўчага прачытання і аналізу тэкстаў з'яўляецца адной з асноўных навучальных задач.

Для абазначэння моўнага зместу адлюстраванага ў слове культурнага вопыту носьбігаў мовы ў лінгвакраіназнаўстве выкарыстоўваецца паняцце *логаэпістэма*². Прыкладамі логээпістэм з'яўляюцца выразы накшталт “сацыяльная абарона”, “Няма Саўкі – няма ўпраўкі”, “рэбры ды скура”, якія

¹ Гл.: Прохоров Ю.Е. Лингвострановедение. Культуроведение. Страноведение. Теория и практика обучения русскому языку как иностранному. М., 1995.

² Гл.: Бурвикова Н.Д. Типология текстов для аудиторной работы. М., 1988; Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. В поисках новых путей развития лингвострановедения: концепция речеповеденческих актов. М., 1999.

вымагаюць каментарыяў у працэсе лінгвакраізнаўчага і культуразнаўчага аналізу.

У канцы ХХ ст. у сувязі з павелічэннем цікавасці да культуры краіны, мова якой вывучаецца (для некаторых даследчыкаў узаемадзеянне мовы і культуры ў працэсе навучання замежнай мове менавіта іншаземная культура з’яўляецца крыніцай і сродкам вывучэння мовы) адбылося вылучэнне з краізнаўства самастойнага аспекта выкладання – *культуразнаўства*. Прадмет новай дысцыпліны – сукупнасць звестак аб культуры краіны, якія з’яўляюцца неабходнымі для вывучэння мовы. У Расійскай Федэрацыі былі выдадзены спецыяльныя культуразнаўчыя слоўнікі³. Ю.С. Сцяпанаў прапанаваў тэрмін “канцэпт” для абазначэння адзінкі культуралогіі – паняцця ў выглядзе слова (сказа, тэксту), якое адлюстроўвае вобраз культуры носбіта мовы. Можна заўважыць пэўнае падабенства ў тлумачэнні паняццяў “логаэпістэма”, “канцэпт”, “безэквівалентная лексіка”, якія былі прапанаваны рознымі навукоўцамі для абазначэння нацыянальна маркіраванага вобраза культуры ў слове. Некаторыя даследчыкі лічаць мэтазгодным аб’яднанне краізнаўства і культуралогіі ў межах дысцыпліны, якая мае назву “Сусвет замежнай мовы”.

На сумежжы лінгвістыкі і культуралогіі ў 1970-я гг. аформілася яшчэ адна навуковая дысцыпліна – *лінгвакультуралогія*. Гэта комплексная дысцыпліна вывучае ўзаемасувязь і ўзаемадзеянне культуры і мовы ў працэсе яе функцыянавання. Прадметам лінгвакультуралогіі з’яўляецца матэрыяльная і духоўная культура, якая адлюстроўваецца ў мове і складае “моўную карціну свету” носбітаў мовы. У склад аб’ектаў даследавання гэтай дысцыпліны ўключаюцца таксама маўленчыя паводзіны, маўленчы этыкет, узаемадзеянне мовы і культуры, тэкст як адзінка культуры. Была прапанавана і назва адзінкі лінгвакультуралогіі – *лінгвакультурэма*, якая разглядаецца як адзінка, якая спалучае моўны змест і шчыльна звязанае з ім пазамоўнае культурнае асяроддзе. Некаторыя спецыялісты выказалі сумненне ў неабходнасці вылучэння лінгвакультуралогіі ў якасці самастойнай дысцыпліны, паколькі яе змест раскрываецца ва ўжо наяўных навуках сацыялінгвістычнай скіраванасці (краізнаўства, лінгвакраізнаўства, культуралогія).

Вынікам заняткаў па названых дысцыплінах з’яўляецца фарміраванне сацыякультурнай кампетэнцыі, якая ўключае веды аб краіне (яе культуры, традыцыях), здольнасць атрымліваць з моўных адзінак адпаведную інфармацыю і карыстацца ёй у розных сітуацыях. У апошнія гады трывала увайшоў у навуковы ўжытак тэрмін “міжкультурная кампетэнцыя”, паказчыкам валодання якой выступае правільнасць маўлення не толькі з пункту гледжання моўных норм, але і з пазіцыі культурнага кантэксту на падставе параўнання розных культур.

З вышэйсказанага вынікае, што методыка выкладання беларускай мовы як замежнай у сваім развіцці абапіраецца на многія навуковыя дысцыпліны, якія ўзбагачаюць яе змест і забяспечваюць навуковую аснову. Сучасны этап

³ Гл.: Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры. М., 1997; Бирюкова С.К. Словарь культуроведческой лексики русской классики. М., 1999.

развіцця метадыкі вызначаецца паглыбленнем яе сувязі з навукамі, якія ўзніклі на стыку базісных для метадыкі дысцыплін і забяспечваюць міждысцыплінарны характар метадыкі выкладання беларускай мовы як замежнай.

Літаратура

Акишина А.А., Каган Д.Е. Учимся учить. Что нужно знать о преподавании русского языка. М., 1997.

Беляев Б.В. Очерки по психологии обучения иностранным языкам. М., 1959.

Верецагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура. М., 1973.

Гальскова Н.Д. Современная методика обучения иностранным языкам: Пособие для учителя. М., 2000.

Миньяр-Белоручев Р.К. Теория и методы перевода. М., 1996.

Прохоров Ю.Е. Лингвострановедение. Культуроведение. Страноведение. Теория и практика обучения русскому языку как иностранному. М., 1995.

Шанский Н.М. Русское языкознание и лингводидактика. М., 1985.

Щерба Л.В. Преподавание иностранных языков в средней школе. Общие вопросы методики. М., 1947.